

Trump ja kulttuurisotien paluu. Katsaus Yhdysvaltain presidentinvaalien uskontotematiikkaan

MARKKU RUOTSILA

Jo ennen presidenttikauttaan Barack H. Obama tunnustusti kutsui Yhdysvaltain niin sanottuja kulttuurisotia sotienjälkeisten suurten sukupolvien “psyko-draamaksi”, jossa 1960-luvulla opiskelleet taistelivat alati uudelleen nuoruutensa vanhoja taisteluita (Obama 2006, 36–37). Obama väitti myötään valtaan tulleen nuoremman sukupolven nousseen näiden taisteluiden yläpuolelle ja saavuttaneen uudenlaisen, kulttuurisotien jälkeisen konsensuksen. Tässä konsensuksessa ei 1960-lukulainen identiteettipolitiikka enää määrittänyt politiikantekoa, eikä kansakunta ollut enää jakautunut kahteen täysin vastakkaiseen moraaliskulttuuriseen leiriin; vanhan jakolinjan sijaan oli kuulemma noussut uudenlainen aineellisen yhteishyvän ja yhdenvertaisuuden tavoittelu, josta kaikki olivat pääosin yhtä mieltä. “Me olemme tulossa enemmän emmekä vähemmän samankaltaisiksi... Yhteistä tietoisuuttamme ohjaavat yhä samat yhteiset arvot, jotka eroavaisuuksistamme huolimatta saattavat meidät yhteen” (Obama 2006, 8–11, 24–29, 51).

Donald Trumpin vaalivoiton jälkeen Obama ja monet muut tätä mieltä olleet tunnustivat sittenkin eläneensä viimeiset yli kahdeksan vuotta omassa “kuplassaan”. Tuossa kuplassa hän ja kaltaisensa kommunikoivat vain toisten laillaan ajattelevien ja ennako-oletuksiaan vahvistaneiden kanssa, eivätkä koskaan antaneet toismielisten tai ennako-oletuksiinsa sopimattomien – mutta muille helpostikin havaittavissa olleiden faktojen – haastaa tulkintaansa Yhdysvaltain tilasta ja sen kehityssuunnista. Trumpin voitto tuli heille suurena yllätyksenä, koska hänenkaltaiselleen tai hänen sanomalleen ei enää pitä-

nyt enää olla olemassa minkäänlaista todellista kaikupohjaa (Obama 2017; Smerconish 2017; Vance 2017).

Kulttuurisotien toinen tuleminen oli ennakoitaivissa – tai pikemminkin vuoden 2016 vaalien kaltainen käännekohta itse asiassa koko ajan jatkuneissa ja viimeisen kahdeksan vuoden aikana vain entisestäänkin kiihtyneissä kulttuurisodissa. Mitään Obaman väittämää uutta konsensusta ei ollut olemassa, vaan hänen hallintonsa toteutti – ja Hillary Clinton lupasi jatkaa – sellaisen nimissä politiikkaa, jota kulttuurisodan yksi osapuoli ei millään voinut hyväksyä ja joka vääjäämättä oli tuottava vastareaktion. Johtopäätös on perusteltu, vaikka vaalien äänestyskäyttäytymisen monimuuttujatutkimuksia ei vielä olekaan käytettävissä, sillä niin ovensuukyselyt ja osavaltiokohtaiset kartoitukset kuin myös tietomme äänestäjien mobilisoimiseksi toteutetuista kampanjoista viittaavat kaikki juuri tähän suuntaan. Vuoden 2016 presidentinvaaleissa oli kysymys työpaikkojen katoamisesta *Rustbeltin* vanhoissa teollisuusosavaltioissa, samoin kuin muukalaisvastaisuudesta ja etnisistä ennakkoluuloista. Mutta yhtä lailla oli kysymys kristillisen oikeiston uudesta noususta ja uskonnollisen ja sekulaarisen vasemmiston huomattavasta tappiosta – siis Yhdysvaltain kulttuurisotien yhdestä suuresta taistelusta.

Kulttuurisodat ennen ja nyt

Sosiologisen määritelmän mukaan kulttuurisodissa oli ja on kyse syvään juurtuneesta kulttuurikonflik-

tista, jossa vastakkain oli kaksi perustavasti erilaista maailmankatsomusta, jotka vastapuolensa uhalla hakivat oikeutusta itselleen ja tavoittelivat ylivaltaa valtio- ja kulttuuri-instituutioissa. Kuten käsitteen luonut James Davison Hunter ilmaisi, yksi osapuoli uskoi ”ulkoiseen, määriteltävissä olevaan ja transsendenttiseen auktoriteettiin” ja haki elämänohjeensa ja poliittiset agendansa uskontraditioidensa kirjaimellisesti tulkituista, ilmoituksellisista teksteistä ja perinteistä. Toinen osapuoli uskoi ”rationalismiin ja subjektivismiin” ja oli joko luopunut tunnustuksellisesta uskosta kokonaan tai luki uskontraditioidensa tekstejä kuvainnollisina julistuksina ja pyrki muokkaamaan perimistään uskonkäsityksistä aikansa vallitseviin käsityksiin sopeutetut, tosiasiaa sekulaariset versiot. Ensin mainitut ”traditionalistit” tulivat herätyskristillisistä protestanttisista ja konservatiivisista katolilaisista kansanryhmistä ja liittoutuivat republikaanisen puolueen kanssa; jälkimmäiset ”progressiivit” taas samojen kirkkokuntien sekä juutalaisyhteisöjen vasemmistosta ja sekulaarisista nais-, ympäristönsuojelu- ja etnisten vähemmistöjen liikkeistä, ja ne liittoutuivat demokraattisen puolueen kanssa (Hunter 1991, 32–45, 50–51, 118–125).

Kristillinen oikeisto on kulttuurisodissa tavoitellut perinteiseen kirjaimelliseen raamatuntulkintaan pohjaavaa lainsäädäntöä varsinkin abortin ja samaa sukupuolta olevien avioliittojen suhteen, uskonvapauden varmistamista ja heikkoa valtiovaltaa kaikissa talouteen liittyvissä kysymyksissä. Uskonnollinen ja sekulaarivasemmisto sen sijaan on korostanut valtiojohtoista sosiaalisen oikeudenmukaisuuden politiikkaa ja vastustanut moraalilainsäädäntöä (Ruotsila 2008; Ruotsila 2014). Oikeiston osalta agendan juuret ulottuvat aina 1930-luvulle, joskin ennen toista maailmansotaa sen painopiste oli vapaan markkinatalouden ja heikon valtiovallan tavoittelussa eikä perinteisten moraaliarvojen lainsäädännöllisessä suojelussa. Tämä johtui yksinomaan siitä, että perinteisiä moraaliarvoja ei tuona aiempina aikakautena juurikaan haastettu, ei ainakaan sellaisessa määrin, että lainsäädännöllinen muutos olisi niiden suhteen ollut näköpiirissä (Ruotsila 2016). Tilanne muuttui 1960- ja 1970-luvuilla, ja sen jälkeen kulttuurisotien jakolinjat ovat sijainneet yhtä lailla arvokonservatismi/avoliberalismi-akselilla kuin rinnakkaisella talouskonservatismi/hyvinvointivaltio-akselilla.

Tämän tulkinnan kuvaavuutta 2000-luvun alusta haastaneiden – sekä Obaman että yhteiskuntatietei-

lijöiden – mukaan yhdysvaltalaisen enemmistö ei pitkään aikaan ole oikeasti välittänyt kummastakaan näistä akseleista vaan on halunnut juuri sellaista uudenlaista keskitien politiikkaa, jota Obama sille tarjosi (Dombrink 2015; Fiorina ym. 2005; Hunter ja Wolfe 2006). Analyttisesti tarkasteltuna tässä väitteessä on kyse yhdestä ”historian loppu” -teesin versiosta, sillä objektiivisessa ja kontekstuaalisessa katsannossa Obaman aikakaudella tälle oletukselle rakennettu politiikka ei ole ollut mitään muuta kuin Yhdysvaltain vasemmistolle aina 1960-luvulta lähtien yhteisen muutosagendan edistämistä. Yhtäältä on tavoiteltu vahvempaa valtiovaltaa ja tarjottu hyvinvointivaltion uusia palveluita ja tulonsiirtoja, toisaalta tasa-arvoa ja voimautusta etnisille, sukupuolisille ja seksuaalivähemmistöille. Kyse on ollut pragmatistisesta rawlsilaisesta pyrkimyksestä perustaa lainsäädäntö puhtaasti maallisille, rationaalisille tehtävänasetteluille ja sysätä syrjään kaikki uskopohjaiset tehtävänasettelut, koska ne väitetyesti jakavat kansaa ja vievät huomion kaikista niistä sosiaalisista epäkohdista, joihin puuttumista kansan ”oikea” konsensus haluaa (Cobb 2010; Kloppenberg 2011).

Trumpin vaalikampanjassa kulminoitui kaikkien niiden syvä ja viimeisen kahdeksan vuoden aikana alati syventynyt tyytymättömyys ja epätoivo, jotka eivät tosiasiaa koskaan hyväksyneet tätä agendaa, esitettiin se sitten väitetyn uuden konsensuksen nimissä tai alkuperäisessä vasemmistolaisessa ilmi-asussaan. Todisteet tällaisen tyytymättömyyden olemassaolosta – ja laajuudesta – aivan Obaman kauden alusta alkaen olivat moninaiset ja kaikkien niiden nähtävissä, jotka eivät antautuneet rawlsilaisen hybrisen ja toiveajattelun valtaan. Ensinnäkin: harvoin tuon valtakauden aikana kansakunnan kehityssuuntaan tyytymättömien prosentuaalinen osuus laski alle 60 prosentin (Rasmussen 2017). Jo Obaman valintaa seuranneena kesänä kaduille marssi uusi teekutsuliike, johon osallistuneista 90 prosenttia (ja kaikista amerikkalaisista 56 prosenttia) katsoi Obaman olleen vain viemässä Yhdysvaltoja kohti sosialistista järjestelmää. Vuoden 2009 kesällä kristillinen oikeisto aktivoitui kansalaistottelemattomuuteen Manhattanin ja Mount Vernonin julistuksillaan, joissa Obaman toimet aborttiin, homoliittoihin ja uskonvapauteen liittyvissä asioissa tuomittiin anti-kristillisinä ja uhkana vapaudelle, ja seuranneen vuoden välivaaleissa kristillisen oikeiston tukemat republikaanit saivat suurimman vaalivoittonsa sitten vuoden 1937. Tästä lähtien *kaikkien* uskonyhteisöjen

enemmistö piti Obaman ja Clintonin demokraatti-puoluetta uskonnolle vihamielisenä ja ilmaisi pelkäävänsä uskonvapauden tulevaisuuden puolesta (Ruotsila 2014, 377–379, 383).

Obaman toisella kaudella tyytymättömyys ja vastarinta vain kasvoi – niin että vuoteen 2015 mennessä yli 70 prosenttia herätyskristityistä katsoi liittovaltion uhaksi uskon- ja omantunnonvapaudelle (myös niiden, jotka eivät omantunnon syistä voineet hyväksyä tällä välin tehtyä Korkeimman oikeuden päätöstä samaa sukupuolta olevien avioliitoista eivätkä aikoneet sitä kunnioittaa). *Kaikista* yhdysvaltalaisista tätä mieltä oli puolet. Puolet kaikista ja peräti 65 prosenttia todennäköisistä republikaanien äänestäjistä piti nyt Obaman hallintoa jopa “välittömänä uhkana tavallisten kansalaisten vapaudelle”. Samanaikaisesti 60 prosenttia kaikista yhdysvaltalaisista piti aborttia moraalisesti vääränä ja yli 80 prosenttia halusi sille lisää rajoituksia – ei sen valtiollista kustantamista, kuten Obama lupasi terveydenhuoltouudistuksessaan. (Barna 2015; Gallup 2015; Marist Poll 2015.)

Kaikki nämä luvut osoittavat jokseenkin yksikantaan, että kulttuurisodat eivät olleet ohi Obaman Amerikassa. Päinvastoin, niitä käytiin koko ajan. Jo vuoteen 2012 mennessä oli hyvinkin selvää, että konservatiiviset yhdysvaltalaiset (“traditionalistit”) kokivat arvojensa, yhteisöjensä ja elämäntapansa eksistentiaalisesti uhatuksi tavalla, jota ei oltu koettu pitkään aikaan – ei oikeastaan sen jälkeen, kun 1960-luvun suuri kulttuurinen murros loi modernin kristillisen uusoikeiston alkuperäisen vastareaktion. Kristillisen oikeiston ja republikaanisen puolueen eliitit yllyttivät tätä tuntemusta koko ajan, hahmottelivat sille spesifiä muutosagendaa ja valmistautuivat massiivisiin äänestäjien mobilisointiopeeraatioihin seuraavia, vuoden 2016 vaaleja varten.

Jo tuolloin kristillisen uusoikeiston varsinainen perustajaäiti, vaalikampanjan aikana 91-vuotiaana edesmennyt katolilainen Phyllis Schlafly artikuloi kaiken tämän laajasti levitetystä kirjassaan *No Higher Power: Obama’s War on Religious Freedom*. Sen kantavana teemana oli väittämä siitä, että demokraatit olivat Obaman ja Hillary Clintonin alaisuudessa “asteittain muuttamassa Amerikkaa modernin Länsi-Euroopan kaltaiseksi sekulaariseksi ja sosialistiseksi dystopiaksi”. Schlaflyn mukaan oli kiire käydä “laajaan kansalaistottelemattomuuteen” ja “dramaattiseen välienselvittelyyn” tai muuten oma maa menetettäisiin, ehkä ikiajoiksi (Schlafly ja Neumayr

2012, 1–2, 169–177). Aivan viimeisinä tekoinaan ennen kuolemaansa hän oli mukana kirjoittamassa vielä yhtä, samansisältöistä pamflettikirjaa, *The Conservative Case for Trump*, ja hän antoi tälle esivaalikampanjoiden aikana näyttävän julkisen tukensa. “Donald Trump ansaitsee jokaisen elämää puolustavan, uskonvapautta kannattavan konservatiivin äänen”, Schlafly julisti. “Vallankumous Amerikan ottamiseksi takaisin alkaa nyt” (Schlafly ym. 2016, ix; Weigel ja DelReal 2016).

Toiseksi edustavaksi esimerkiksi käy yksi nuoremman sukupolven johtavista konservatiiviälyköistä, Dinesh D’Souza. Vuosina 2010–2016 hän julkaisi kokonaisen sarjan hyvin kärkeviä, Obaman ja Hillary Clintonin vastaisia kirjoja, joiden sanoma oli identtinen Schlaflyn kanssa. Näistä kolmesta tuotettiin myös dokumentaarit, joita levitettiin hyvin ahkerasti läpi Yhdysvaltain kirkollisen kentän. Viimeisin, *Hillary’s America*, oli vuoden 2016 katsotuin dokumenttielokuva Yhdysvalloissa. D’Souza väitti sekä kirjassa että sen elokuvaversiossa Clinton olevan kulttuurisotien progressiivisen puolen ruumiillistuma, joka veisi Obaman aloittaman muutoksen loppuunsa ja siten tuhoaisi kaiken mitä vanhasta, “oikeasta” Amerikasta oli vielä jäljellä. Hän oli kuin “paha henki, joka itsepintaisesti leijuu Yhdysvaltain päällä”, josta eroon pääsemiseksi tarvittiin valtakunnallinen “eksorsismi” (D’Souza 2016, 28–29).

Kulttuurisodat vaalikampanjassa 2016

Kysymys ei koskaan ollut siitä, tulisivatko kulttuurisotien konservatiivit yhdistämään rivinsä republikaanien presidenttiehdokkaan taakse. Kysymys oli siitä, voisivatko herätyskristityt ja konservatiiviset katolilaiset tukea Trumpin kaltaista miestä, jota ei tunnustettu kunnon kristityksi tai kristityksi ollenkaan (esivaalitaiston aikana puolet herätyskristityistä katsoi hänet moraalittomaksi). Trumpin kuitenkin onnistui sanoittaa näiden ihmisten kasautunut tyytymättömyys, pelko ja vihaisuus ja kanavoida ne oman kampanjansa hyödyksi lupaamalla heille kaiken sen lainsäädännöllisen muutoksen, jota he olivat viimeiset kahdeksan vuotta (ja kauemminkin) hamunneet. Tämä riitti kumoamaan epäilyt hänen persoonastaan ja moraalistaan. Lopulta, toisin kuin koskaan aiemmin, peräti 70 prosenttia herätyskristityistä oli sitä mieltä, että presidentin moraalillisilla lankeemuksilla tai puutteilla ei ollut merkitystä (Bailey 2016).

Korkeimpaan oikeuteen Trump lupasi nimittää vain kristilliselle oikeistolle sopivan, abortinvastaisen ja uskonvapautta vaalivan, heikkoon valtiovaltaan uskovan tuomarin (yhteensä 20 ehdokkaan listalta, jonka hänelle laati joukko juuri tämän oikeiston aktivisteja, mukaan lukien Phyllis Schlafly). Kirkkojen ja uskopohjaisten kansalaisjärjestöjen poliittiselle puheelle, lobbaukselle ja vaalikampanjoinnille asetetut rajoitukset (joiden rikkomisesta niiltä oli aina demokraattien vallassa ollessa pyritty viemään uskopohjaisille järjestöille muuten lain mukaan kuuluva verovapaus) hän lupasi kumota uudella lailla, ja toisella lailla (tai uusilla hallinnollisilla säännöksillä) lupasi varmistaa, ettei ketään samaa sukupuolta olevien avioliittoa vastustavaa enää rangaistaisi (Graham 2016; Trump 2016). Mitä muuta voisi kristillinen oikeisto enää toivoa?

Siinä missä Hillary Clintonin vaalikampanja edelleenkin vetosi aineellisiin ja luokkanäkökohtiin ja selvästikin oletti kulttuurisotien arvokysymysten vanhentuneen, Trump kävi myös järjestelmällisesti kokoamaan vaalikoalitiota niistä, jotka olivat aineelliseen tilanteeseensa tyytymättömiä ja sen lisäksi arvokonservatiivisia. Hänen valtamediassa näkyneen kampanjansa ohella toteutettiin toinen, ainakin yhtä merkittävä uskopohjainen kampanja kirkkoissa ja muissa uskonyhteisöissä, jota avustivat omilla rinnakkaisilla, ainakin yhtä systemaattisilla ja hyvin koordinoituilla toimillaan kaikki kristillisen oikeiston johtavat järjestöt. Uskonnollisella vasemmistolla ja sekulaarisilla liittolaisilla ei ollut mitään vastavaa kampanjaa käynnissä, eikä Hillary Clintonin vaaliorganisaatio ryhtynyt mihinkään toimiin usko-vaisten tuen saamiseksi.

Koko Trumpin vaalikampanja alkoi itse asiassa viidenkymmenen valikoidun, hyvin vaikutusvaltaisen herätyskristillisen pastorin kutsumisella Trump Toweriin. He todistivat siellä Trumpin agendan erinomaisuudesta ja rukoilivat kädet hänen päälleen asettamalla Jumalalta apua hänen vaalivoittonsa varmistamiseksi. Koko tapahtuma tallennettiin ja levitettiin videona läpi konservatiivisen kirkollisen kentän (LeClaire 2015). Trumpin kampanjaorganisaatio loi näistä ja muista herätyskristittyjen johtajista myös 25-jäsenisen neuvon-antavan neuvoston, johon suostuivat mukaan lähes kaikki kristillisen oikeiston vaikutusvaltaisimmat protestanttijohtajat Jerry Falwell Jr:sta Franklin Grahamiin ja *Focus on the Family*n James Dobsonista *Southern Baptist Conventionin* Richard Landiin ja karismaattisen, ns. me-

nestyksen teologian pioneeriin Kenneth Copelandiin (Graham 2016; Shellnut ja Zylstra 2016). Heidän neuvostonsa ohessa toimi myös toinen vastaava, lähinnä maallikoista koostunut katolilainen ryhmä (Hodges 2016).

Keskeisimmäksi kaikista näihin ryhmiin kuuluneista osoittautui floridalainen helluntaisaarnaaja Paula White. Tämä Trumpin pitkäaikainen ystävä ja hengellinen neuvoja otti vetovastuun kirkkoissa pidettyjen vaalitulaisuusien sarjan järjestämisestä. Näissä sekä pastorit että Trumpin tavanneet maallikot todistivat hänen teologisesta ja poliittisesta luotettavuudestaan ja rukoilivat Jumalan suoraa väliintuloa, jotta Trumpia vastaan kohdistettu ”Saatanan hyökkäys” saataisiin torjuttua. White oli keskeisin toimija myös siinä kristillisiä TV:n satelliittikanavia hyödyntäneessä systemaattisessa kampanjatyössä, joka lakkaamatta levitti Trumpin sanomaa ja vei myös tämän itsensä useasti esiintymään satojen miljoonien katselijoiden *Daystar Networkin* ja *Christian Broadcasting Networkin* ohjelmiin (Shellnut 2017; Blair 2016).

Kristillisen oikeiston tällä hetkellä merkittävin järjestö, Ralph Reedin johtama *Faith and Freedom Coalition* käytti samanaikaisesti kymmenen miljoonaa dollaria omaan vaa’ankieliosavaltioissa toteuttamaansa äänestäjien mobilisaatio-operaatioon. Tämän osana sen vapaaehtoiset kävivät henkilökohtaisesti tapaamassa 1,2 miljoonaa konservatiiviseksi herätyskristityiksi identifioimaansa äänestäjää, ottivat kymmeneen miljoonaan yhteyttä puhelimitse ja levittivät sataan tuhanteen kirkkoon 30 miljoonaa kappaletta Trumpia kannattaneita vaaliesitteitä. Koko operaatio oli mikrokohdennettu yli 15 miljoonaan vaa’ankieliosavaltioiden äänestäjään, jotka oli *Faith and Freedom Coalitionin* taustatutkimuksissa identifioitu abortinvastaisiksi jumalanpalveluksissa säännöllisesti kävijöiksi (Faith and Freedom Coalition 2016). Operaatiolla oli yhteys myös Trumpin omaan organisaatioon, sillä sen toteuttanut Ralph Reed toimi myös Trumpin uskonnollisen neuvonantoneuvoston johtajana (Shellnut ja Zylstra 2016).

Myös koko joukko pienempiä kristillisen oikeiston mobilisaatiokampanjoita toteutettiin Trumpin puolesta. Franklin Grahamin *Decision America 2016 Tour* kiersi noin viidessäkymmenessä osavaltiossa rekisteröimässä herätyskristillisiä äänestäjiä ja yllyttämässä heitä äänestämään moraaliarvojen puolesta. Suoranaisesti ei kehoitettu äänestämään Trumpia, koska se olisi voinut johtaa verovapauden pois-

toon ja muihin kielteisiin seuraamuksiin Grahamin uskopohjaisille järjestöille, mutta implisiittinen sanoma oli harvinaisen selvä. Sitä oli myös toisen, tunnustuskuntiin sitoutumattoman *Lift the Vote* -järjestön sanoma sen valtakunnanlaajuisella äänestäjien rekisteröinti- ja mobilisaatiokiertueella, joka vei sen aktivistit kuhunkin vaa'ankieliosavaltioon, levitti Facebookin kautta aineistoa yli miljoonalle näiden protestanttiselle ja katolilaiselle äänestäjälle ja radioaalloilla toteutti valtakunnallisen kampanjan yhdessä kristillisen WayFM -radioaseman kanssa (Decision America 2016; Lift the Vote 2016).

Uskonnollisen vasemmiston yritykset mobilisoida omiaan Hillary Clintonin taakse olivat tähän kaikkeen verrattuna huomattavan vähäisiä. Tätä vasemmistoa aina 1970-luvulta alkaen johtanut kaksikko Jim Wallis ja Ronald Sider oli kyllä mukana laatimassa 75:n kaltaisensa pastorin ideoimaa Trumpin vastaista vetoomusta, mutta harvat edes tiesivät sen olemassaolosta eikä se koskaan saanut kuin vaivaiset 24 000 allekirjoittajaa. Trumpia syytettiin siinä rasismista, seksismistä ja muukalaisvihan lietsomisestä ja ”vaarallisen valkoisen nationalismin” edistamisestä, mutta kokonaan sivuutettiin arvokonservatiivien päällimmäiset huolenaiheet, eikä edes yritetty tarjota Clintonia kristillisempänä vaihtoehtona (”A Declaration” 2016). *Faith in Public Life*, Wallisin *Sojourners* ja muut kaltaisensa uskonnollisen vasemmiston järjestöt yrittivät lisäksi osavaltiotason mobilisointia muun muassa Ohiossa, mutta tämäkin jäi pahasti jälkeen kristillisen oikeiston vastaavista (Faith in Public Life 2016).

Mitään varsinaista keskitettyä, koordinoitua ruohonjuuritason operaatiota ei uskonnollinen vasemmisto toteuttanut. Hillary Clintonin oman kampanjaorganisaation uskopohjainen työ jäi sekini pahasti jälkeen jopa Obaman vastaavasta vuodelta 2012 (joka sekini oli minimaalinen hänen vuoden 2008 yrityksiinsä verrattuna). Tätä työtä ei esimerkiksi ollut tekemässä yksikään kokoaikainen herätyskristittyihin yhteyttä pitänyt työntekijä, eikä Clinton itse antanut yhtäkään haastattelua millekään näiden medioille, ei kierrellyt kirkoissa eikä pitänyt yhtään puhetta omasta uskostaan taikka uskopohjaisista vaalikysymyksistä (Gibson 2016; Graham 2016). Tämä oli yllättävää, sillä aiemmin sekä Clinton että hänen katolilainen kampanjapäällikkönsä John Podesta olivat kuuluneet niihin, jotka 2000-luvun alussa alkoivat ensimmäisinä peräänkuuluttaa uskomyönteisen retoriikan ja uskovien rekrytoinnin välttämät-

tömyyttä, jos haluttiin turvata demokraattipuolueen kestävä tulevaisuus (Ruotsila 2014, 342–351). Vuonna 2016 Clinton ja Podesta tekivät toisenlaisen ratkaisun, mahdollisesti koska olivat tällä välin (Obaman lailla) vakuuttuneet kulttuurisotien tehtävän- ja vastakkainasetteluiden irrelevanttiudesta. Heidän tarkat motivaationsa ovat yhä epäselviä, seuraukset eivät niinkään.

Kristillinen oikeisto vaa'ankielenä

Ovensuukyselyiden sanoma oli yksiselitteinen: kristillistä oikeistoa kannattanut osa yhdysvaltalaisista mobilisoitui vuoden 2016 presidentinvaaleihin suuremmin joukoin kuin vuosikymmeniä ja antoi Donald Trumpille prosentuaalisesti suuremman määrän äänistään kuin yhdellekään aiemmalle presidenttiehdokkaalle koko sinä aikana, kun mielipidetiedusteluja on ylipäätään tehty. Kristillisen oikeiston ydin, protestanttiset herätyskristityt, muodosti äänestämässä käyneistä todennäköisesti suuremman osan kuin koskaan ja myös konservatiiviset katolilaiset mobilisoituivat äänestyspaikoille miltei yhtä sankoin joukoin – ja juuri niissä vaa'ankieliosavaltioissa, joissa vaalien tulos lopulta ratkaistiin. Vertailemalla vuoden 2016 vaalitulosta kahteen edelliseen ei jää paljoakaan epäilyä siitä, etteivät juuri nämä kristityt tuoneet Trumpille voittoa.

Vuoden 2008 vaaleissa Barack Obaman oli onnistunut taittaa pitkään jatkunut trendi uskonnollisten äänestyskäyttäytymisessä – ns. *God Gap* eli uskonsa vakavasti ottavien ja sitä aktiivisesti harjoittavien äänestäjien enemmistön säännönmukainen tuki republikaanien ehdokkaalle. Uskonnottomat, täysin maallistuneet äänestäjät ovat aina 1960-luvulta lähtien äänestäneet demokraatteja aivan yhtä selvin luvuin (kuten myös juutalaiset ja afrikkalais-amerikkalaiset, paitsi näiden kahden ryhmän uskoaan aktiivisesti harjoittavat). Erotusmarginaali on ollut suurin herätyskristittyjen parissa (yleensä selvästi yli 70 prosenttia heistä on äänestänyt republikaaneja), mutta lievemmässä muodossa se on havaittu jok’ikisessä uskonryhmässä. Olennainen, joskaan ei yksinään tyhjentävä selitys Obaman vuoden 2008 voitolle piilikin tämän kuilun lieventymisessä, sillä hän kykeni tuolloin keräämään 26 prosenttia protestanttisten herätyskristittyjen, jopa 54 prosenttia katolilaisten ja 45 prosenttia kaikkien kristittyjen äänistä (Smidt ym. 2010, 193–196, 215–219). Sen

sijaan vuonna 2012 Obama sai ainoastaan 21 prosenttia herätyskristittyjen äänistä, 50 prosenttia katolilaisilta ja 42 prosenttia kaikilta kristityiltä – minä suorana seurauksena oli hänen toisen voittonsa täpäräys (Pew Research Center 2012).

Ovensuukyselyiden mukaan Hillary Clinton ei päässyt lähellekään edes tätä Obaman jälkimmäistä uskovaisten äänisaalista. Hän menestyi huomattavasti kaikkien uskonnollisten äänestäjien keskuudessa kuin yksikään aiempi demokraattien ehdokas modernina aikana. Herätyskristittyjen äänistä hän sai vaivaiset 16 prosenttia, Trump peräti 81 prosenttia (enemmän kuin edes uskonnollisuudestaan tunnettu George W. Bush). Kaikkien protestanttien äänistä Trump sai 58 prosenttia ja Clinton vain 39 prosenttia, valkoihoisten katolilaisten äänistä 60 prosenttia ja kaikkien katolilaisten äänistä 52 prosenttia siinä missä Clintonia kannatti vain 37 prosenttia valkoihoisista ja 45 prosenttia kaikista katolilaisista. Muukalaisvastaiseksi leimaantumisestaan huolimatta Trumpin äänisaalis lisäytyi republikaanien vuoden 2012 vaalien tulokseen verrattuna huomattavat viisi prosenttiyksikköä myös latinokatolilaisten parissa, samoin kuin muuta kuin kristillistä tai juutalaista uskoa tunnustavien parissa (kuusi prosenttiyksikköä), ja hän sai ehdottoman enemmistön *kaikkien* uskonryhmien säännöllisesti jumalanpalveluksissa käyviltä. Juutalaisten äänistä Clinton sai perinteiset 71 prosenttia ja afrikkalais-amerikkalaisilta aivan yhtä vaakuuttavat 88 prosenttia (luku sisältää sekä uskonnolliset että maallistuneet afrikkalais-amerikkalaiset). Itsensä maallistuneiksi määrittelevien äänet demokraateille laskivat kahdella prosenttiyksiköllä, joskaan Trump ei tästä hyötynyt: hän sai heidän äänistään aivan saman osuuden kuin Mitt Romney vuonna 2012. Sen sijaan Trumpin onnistui lisätä puolueensa ääniosuutta kolmella prosenttiyksiköllä kaikkien latinoiden sekä aasialais-amerikkalaisten parissa, afrikkalais-amerikkalaisten parissa kahdella prosenttiyksiköllä ja alle 30 000 dollaria ansaitsevien äänestäjien parissa kuudella prosenttiyksiköllä. (CNN 2016; Huang ym. 2016; Smith ja Martinez 2016.)

Yllättävintä kaikessa tässä on Trumpin menestys latinokristittyjen parissa. Jos hän oli demokraattien väittäämä muukalaisvihamielinen ja varsinkin latinovastainen rasisti, ei hänen olisi pitänyt saada juuri lainkaan latinoiden ääniä – mutta hän saikin niitä enemmän kuin Mitt Romney. Hillary Clinton toki sai sekä kaikkien latinoiden että katolilaisten latinoiden äänten enemmistön, mutta hänen 67 prosentin

äänisaaliinsa jälkimmäisten parissa edusti silti huomattavaa pudotusta Obaman 75 prosentista vuonna 2012 (CNN 2016). Etnisyys ei siis ollutkaan kaikille latinoille läheskään niin tärkeää kuin demokraattien puolella uskottiin eikä suinkaan ainoa äänestyskriteeri. Voimme selittää tätä taloudellisilla syillä, mutta yhtä lailla tulee ottaa huomioon latinoiden tunnettu arvokonservatiivisuus (DiSipio 2007).

Herätyskristittyjen osuus kaikista näissä vaaleissa äänestämässä käyneistä oli useimpien kartoitusten mukaan täsmälleen sama kuin kolmessa edellisessä vaalissa (26 prosenttia) (Smith ja Martinez 2016). Toiset tutkimukset kuitenkin väittävät osuuden olleen suurempi kuin koskaan aiemmin, peräti 33 prosenttia (Faith and Freedom Coalition 2016). Kumpi luku lopulta osoittautuikin oikeaksi on epäolennaista, sillä kyseessä on *valtakunnantason* luku – ja nämä vaalit ratkaistiin osavaltiotasolla, vieläpä jokseenkin pienessä rykelmässä vaa'ankieliosavaltioita. Niiden tilastoja on katsominen, jos halutaan löytää lisää todistetta teesille kristittyjen kulttuurisotijoiden merkityksestä näissä vaaleissa. Herätyskristittyjen osuuden äänestämässä käyneistä tiedämme tällä hetkellä vain Michiganissa (siellä se oli tuolle osavaltiolle harvinaisen korkea 27 prosenttia). (Ponnuru 2016.) Sen sijaan herätyskristittyjen ja katolilaisten Trumpille antamien äänten prosentuaalinen osuus on jo tiedossa, ja tämä kertoo paljon.

Useissa vaa'ankieliosavaltioissa herätyskristityt antoivat Trumpille selvästi suuremman osan äänistään kuin valtakunnantason, esimerkiksi Floridassa 85 prosenttia ja Georgiassa peräti 92 prosenttia. Michiganissa ja Pohjois-Carolinassa osuus oli sama kuin valtakunnantason, Ohiossa ja Wisconsinissa alhaisempi (77 prosenttia ja 73 prosenttia). Floridan ja Georgian kaltaisissa eteläisissä osavaltioissa nämä prosenttiosuudet olivat ratkaisevia, sillä nämä ovat hyvin herätyskristillisvoittoisia osavaltioita. Sen sijaan *Rustbeltin* osavaltioissa olennaisempaa oli katolilaisten äänestyskäyttäytyminen, sillä nämä ovat paitsi vahvasti katolilaisia, protestanttiensakin osalta selvästi ei-herätyskristillisiä, ja niiden suhteellisesti vähäisistä herätyskristityistäkin selvästi suurempi osa kannattaa uskonnollista vasemmistoa kuin uskonveljensä ja -sisarensa etelän osavaltioissa. Kun tarkastelemme katolilaisten Michiganissa, Wisconsinissa, Pennsylvaniassa ja Ohiossa antamia ääniä, huomaamme heti kuinka Trumpin sinänsä kapea voittomarginaali kussakin näistä osavaltioista tuli nimenomaan ja lähes kokonaan heiltä. (CNN 2016;

Faith and Freedom Coalition 2016; Marlin 2016.)

Ohiossa, Michiganissa ja Wisconsinissa Trumpin katolilaisilta saamien äänten määrä oli ensinnäkin selvästi korkeampi kuin se oli valtakunnantasolla. Ohiossa hän sai 58 prosenttia heidän äänistään, Michiganissa 57 prosenttia ja Wisconsinissa 58 prosenttia. Pennsylvanian osalta vastaavia lukuja ei ole saatavilla, mutta piirikuntakohtainen tarkastelu osoittaa, kuinka siellä Trumpin ratkaiseva yhden prosenttiyksikön voittomarginaali tuli juuri sen kahdestakymmenestä katolilaisimmasta piirikunnasta. Obama oli voittanut näistä kaksitoista, Clinton voitti vain kuusi, ja jokaisessa voittamassaankin marginaali oli selvästi Obamaa pienempi. Samoin tapahtui Michiganissa, jossa Clinton sai yli puolet äänistä vain yhdessä sen kahdestakymmenestä katolilaisimmasta piirikunnasta, siinä missä Obama oli voittanut kuudessa. Samoin kävi Ohiossa, jossa Clintonin onnistui voittaa enemmistö vain kolmessa sen viidestätoista katolilaisimmasta piirikunnasta (Obama oli voittanut kuudessa) ja näissäkin huomattavasti pienemmällä marginaalilla (esim. työläisvoittoisessa Mahoning-piirikunnassa Obama voitti 35 000 äänellä, Clinton nyt vain 3500:lla). Niin ikään Wisconsinissa Clinton voitti ainoastaan viisi sen 31:stä katolilaisimmasta piirikunnasta – siinä missä Obama oli vuonna 2012 voittanut näistä peräti 24. (Marlin 2016.)

Minkä tähden Clinton hävisi näin paljon ja Trump voitti näin paljon? Talous selvästikään *ei ollut* merkittävin tekijä. CNN:n ovensuukyselyissä se oli vasta sijalla kolme Trumpia äänestäneiden tärkeysjärjestyksessä, ja ennen kaikkea sen takia äänesti vain 42 prosenttia häntä kannattaneista (siinä missä maahanmuuttokysymys oli ratkaisevaa jopa 64 prosentille ja terrorismi 57 prosentille). Sen sijaan 70 prosenttia kaikista äänestäjistä kertoi ratkaisunsa kannalta tärkeäksi sen, kummalle ehdokkaalle tulisi mahdollisuus nimittää seuraava Korkeimman oikeuden tuomari (ja heistä enemmistö äänesti Trumpia). Miltei 70 prosenttia ilmaisi olevansa tyytymätön valtiovaltaan (heistä 57 prosenttia tuki Trumpia) ja 62 prosenttia katsoi Yhdysvaltain kehittyneen väärään ja vahingolliseen suuntaan Obaman aikana. Peräti 55 prosentilla oli myönteinen mielikuva republikaanisesta puolueesta ja 47 prosentilla kielteinen demokraateista. (CNN 2016.) *Family Research Councilin* tilaamista kyselyistä selviää lisäksi, kuinka miltei 60 prosenttiin kaikista Trumpia äänestäneistä oli tehnyt vaikutuksen hänen ja republikaanisen puolueen profiloituminen uskonvapauden puolus-

tajaksi ja abortin vastustajaksi, ja kuinka tämä oli heille keskeinen syy äänestää häntä. Kaikista äänestäjistä peräti 66 prosenttia ilmaisi haluavansa taata omantunnon- ja uskonvapauden (siis myös niille, jotka eivät hyväksy samaa sukupuolta olevien avioliittoja) ja 53 prosenttia halusi liittovaltion palauttavan uskopohjaisille kansalaisjärjestöille täyden sananvapauden. (LifeSiteNews 2016.)

Kaikista näistä tilastoista ilmenee varsin selvästi, kuinka tärkeitä uskontoon pohjaavat vaalikysymykset ja vastakkainasettelut todellakin olivat – ja kuinka kaikista mahdollisista uskon pohjaavista vaalikysymyksistä olivat tärkeitä nimenomaan ne, joita Yhdysvaltain kristillinen oikeisto on pitänyt esillä viimeiset kahdeksan vuotta. Näin oli asianlaita sekä valtakunnanlaajuisesti että *Rustbeltin* vaa’an-kieliosavaltioiden osalta. Annettujen äänten siirtyminen demokraateilta republikaaneille oli hyvin pieni (kummallakin tasolla) ja Trumpin voitto siksi hyvin täpärä. Silti lopputulemaksi jää, että hän olisi hävinnyt ja Clinton olisi voittanut, jos Clinton olisi saanut *Rustbeltin* katolilaisemmistöisissä piirikunnissa yhtä paljon ääniä kuin Obama vuonna 2012. Herätyskristillisten protestanttien historiallisen korkea äänestysprosentti oli Trumpin voiton edellytys, samoin heidän suhteellisesti suurempi tukensa hänelle aiempiin republikaanien presidenttiehdokkaihin verrattuna, mutta yksinään nämäkään eivät olisi taanneet hänen voittoa. Tässä Phyllis Schlaflyn katolilaiset olivat välttämättömiä, varsinkin vaa’an-kieliosavaltioissa.

Lopuksi

Olisi reduktionistista ja harhaanjohtavaa juontaa Trumpia vaa’an-kieliosavaltioissa ja muualla äänestäneiden herätyskristittyjen ja katolilaisten ratkaisu vain uskonnollisiin syihin, mutta yhtä harhaanjohtavaa kieltää näiden syiden olemassaolo ja keskeisyys. Yhdysvallat on hyvin syvästi jakautunut kansakunta, ja sen sisäiset jakolinjat ovat yhä suuressa määrin kulttuurisotien uskonnollisia ja moraalisisiveellisiä linjoja. Koska noiden sotien osapuolet ovat edelleenkin suurin piirtein yhtä suuria (konservatiiveja on 36 prosenttia, liberaaleja 25 prosenttia ja näiden välissä häilyviä “maltillisia” 39 prosenttia) (Gallup 2017), presidentinvaalit ratkaistaan marginaalissa ja äänestyskäyttäytymisen hyvinkin pienet muutokset ovat käänteentekeviä.

Kulttuurisotien konservatiivisen osapuolen mobilisoituminen vaaliurnille sen toista, liberaalia osapuolta paljon suuremmassa määrin oli ennakoitavissa. Viimeiset kahdeksan juuri konservatiivit ovat olleet niitä, jotka ovat tunteneet itsensä, arvonsa, yhteisönsä ja elämäntapansa eksistentialisesti uhatuiksi – sellaisessa määrin, jota ei ole tavattu sitten sen 1960- ja 1970-lukujen murroksen, joka tuotti kristillisen oikeiston – ja niitä, jotka jo vuosia olivat juuri näihin vuoden 2016 vaaleihin valmistautuneet, koska pitivät niiden tulosta kaiken tämän suhteen ratkaisevana. Liberaalin osapuolen mobilisoituminen oli paljon vaikeammin toteutettavissa, sillä on aina vaikeampaa mobilisoida jonkin jo saavutetun puolustamiseksi (varsinkin jos sitä ei pidetä oikeasti läheskään riittävänä). Jos yksi osapuoli käy lisäksi kulttuurisotaa kaikin keinoin, ja toinen väittää ja ehkä oikeasti uskoo, että mitään kulttuurisotia ei enää ole vaan kaikki ovat heidän kanssaan samaa mieltä, lopputulema on sitäkin paremmin ennakoitavissa.

Nyt Yhdysvaltain liberaalinen puolisko ei enää lä kuplassaan vaan Trumpin voitto on sen havahduttanut yhä jatkuvien kulttuurisotien todellisuuteen. Ensi kerralla se voikin olla se amerikkalaisten puolisko, joka mobilisoituu paremmin koska kokee omat arvonsa ja elämäntapansa syvästi, eksistentialisesti uhatuiksi. Mutta jos se ensi vaaleissakin tarjoaa sitä samaa politiikkaa, jota Obama kutsui kulttuurisotien jälkeisen ajan uudeksi konsensukseksi, johon sekä uskonnollinen että sekulaarinen vasemmisto uskoo ja joka vetoaa liberaalisten osavaltioiden enemmistöön, voiko se todella saada puolelleen ne voittoon tarvittavat vuoden 2016 vaalien va'ankielet, jotka juuri tämän politiikan niin selkeästi torjuivat?

LÄHTEET

A declaration of American Evangelicals concerning Donald Trump. <https://www.change.org/p/donald-trump-a-declaration-by-american-evangelicals-concerning-donald-trump>. Viitattu 20.2.2017.

Bailey, Sarah Pulliam. 2016. *The Trump effect? A stunning number of Evangelicals will now accept politicians' immoral acts*. https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2016/10/19/the-trump-effect-evangelicals-have-become-much-more-accepting-of-politicians-immoral-acts/?utm_term=.d4ebd0cf-fd6b. Viitattu 19.10.2016.

Barna. 2015. *Concerns over religious freedom have increased in last three years*. <https://www.barna.com/research/concerns-over-religious-freedom-have-increased-in-last-three-years/#>. Viitattu 1.10.2015.

Barna. 2016. *Notional Christians: the big election story in 2016*. <https://www.barna.com/research/notional-christians-big-election-story-2016/>. Viitattu 1.12.2016.

Blair, Leonardo. 2016. *Pastors pray against 'concentrated Satanic attack' against 'God's choice' Donald Trump*. <http://www.christianpost.com/news/pastors-pray-concentrated-satanic-attack-god-choice-donald-trump-169948/>. Viitattu 22.9.2016.

CNN. 2016. *Exit Polls*. <http://www.cnn.com/election/results/exit-polls>. Viitattu 15.11.2016.

Cobb, William Jelani. 2010. *The substance of hope: Barack Obama and the paradox of progress*. New York: Walker & Company.

Decision America. 2016. *Decision America 2016 Tour with Franklin Graham*. <https://decisionamericatour.com/about/>. Viitattu 28.2.2017.

DiSipio, Louis. 2007. Power in the Pews? Religious diversity and Latino political attitudes and behaviors. Teoksessa J. Matthew Wilson (toim.), *From Pews to polling places: faith and politics in the American religious mosaic*. Washington, DC: Georgetown University Press, 161–184.

Dombrink, John. 2015. *The twilight of social conservatism: American culture wars in the Obama era*. New York: New York University Press.

D'Souza, Dinesh. 2016. *Hillary's America: the secret history of the Democratic Party*. Washington, DC: Regnery Publishing.

Faith and Freedom Coalition. 2016. *Record turnout of voters of faith fueled Trump triumph*. <https://www.ffcoalition.com/blogs/2016/11/09/record-turnout-of-voters-of-faith-fueled-trump-triumph/>. Viitattu 9.11.2016.

Faith in Public Life. 2016. *Faith Group delivers 2,000 reflection guides to OH voters tackling moral issues at stake in 2016 election*. <http://www.faithinpubliclife.org/faithgroupdeliversreflectionguides>. Viitattu 11.10.2016.

Fiorina, Morris, Abrams, Samuel J. ja Pope, Jeremy C. 2005. *Culture war? The myth of a polarized America*. New York: Pearson Longman.

Gallup. 2015. *Half in U.S. continue to say gov't is an immediate threat*. <http://www.gallup.com/poll/185720/half-continue-say-gov-immEDIATE-threat.aspx>. Viitattu 21.9.2016.

Gallup. 2017. *US conservatives outnumber liberals by narrowing margin*. <http://www.gallup.com/poll/201152/conservative-liberal-gap-continues-narrow-tuesday.aspx>. Viitattu 3.1.2017.

Gibson, David. 2016. *Can Hillary Clinton close the 'God Gap'?* <http://religionnews.com/2016/07/24/can-hillary-clinton-finally-close-the-god-gap/>. Viitattu 24.7.2016.

Graham, Ruth. 2016. *Why Hillary Clinton bombed with white Evangelical voters*. http://www.slate.com/articles/news_and_politics/politics/2016/12/why_hillary_clinton_bombed_with_evangelical_voters.html. Viitattu 15.12.2016.

Hodges, Mark. 2016. *Trump reaches out to Catholics, names advisory board that names Santorum, Brownback*. <https://www.life-sitenews.com/news/trump-reaches-out-to-catholics-names-advisory-board-that-includes-santorum>. Viitattu 26.9.2016.

Huang, Jon, Samuel Jacoby, Michael Strickland ja K.K. Rebecca Lai. 2016. *Election 2016: Exit Polls*. https://www.nytimes.com/interactive/2016/11/08/us/politics/election-exit-polls.html?_r=0. Viitattu 8.11.2016.

Hunter, James Davison. 1991. *Culture wars: the struggle to define America*. New York: Basic Books.

Hunter, James Davison ja Wolfe, Alan (toim.). 2006. *Is there a culture war: a dialogue on values and American public life*. Washington DC: Brookings Institution Press/Pew Research

- Center.
- Kloppenber, James T. 2011. *Reading Obama: dreams, hope, and the American political tradition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- LeClair, Jennifer. 2015. *Kenneth Copeland lays hands and prays over Donald Trump*. <http://www.charismanews.com/opinion/watchman-on-the-wall/52365-exclusive-kenneth-copeland-lays-hands-and-prays-over-donald-trump>. Viitattu 1.10. 2015.
- LifeSiteNews. 2016. *60% of Trump voters were impacted by GOP's pro-life, pro-religious Liberty Platform: Poll*. <https://www.lifesitenews.com/news/survey-finds-60-percent-of-trump-voters-were-impacted-by-pro-life-pro-relig>. Viitattu 11.11. 2016.
- Lift the Vote. 2016. *Election 2016: Christians made the difference*. <http://www.liftthevote.org/election-2016-christians-made-difference/>. Viitattu 28.2. 2017.
- Marist Poll. 2015. *84% of Americans would ban abortion after three months of pregnancy*. http://www.kofc.org/en/news/polls/poll_americans-would-ban-abortion-after-three-months.html. Viitattu 21.1. 2015.
- Marlin, George J. 2016. *Rustbelt Catholics voters put Trump over the top*. <https://www.thecatholicthing.org/2016/11/12/rustbelt-catholics-put-trump-over-the-top/>. Viitattu 12.11. 2016.
- Obama, Barack. 2006. *The audacity of hope: thoughts on reclaiming the American dream*. New York: Three Rivers Press.
- Obama, Barack. 2017. *President Obama farewell address: full text*. <http://www.cnn.com/2017/01/10/politics/president-obama-farewell-speech/>. Viitattu 11.1. 2017.
- Pew Research Center. 2012. *How the faithful voted: 2012 preliminary analysis*. <http://www.pewforum.org/2012/11/07/how-the-faithful-voted-2012-preliminary-exit-poll-analysis/>. Viitattu 7.11. 2012.
- Ponnuru, Ramesh. 2016. *Clinton's Evangelical problem*. <http://www.nationalreview.com/corner/443137/did-evangelicals-cost-clinton-white-house>. Viitattu 16.12. 2016.
- Rasmussen Reports. 2017. *Right direction or wrong track*. http://www.rasmussenreports.com/public_content/politics/top_stories/right_direction_wrong_track_feb20. Viitattu 20.2. 2017.
- Ruotsila, Markku. 2008. *Yhdysvaltain kristillinen oikeisto*. Helsinki: Gaudeamus – Helsinki University Press.
- Ruotsila, Markku. 2014. *Uskommollinen vasemmisto Yhdysvalloissa. Historia, oppi ja politiikka*. Tampere: Tampere University Press.
- Ruotsila, Markku. 2016. *Fighting fundamentalist: Carl McIntire and the politicization of American fundamentalism*. New York: Oxford University Press.
- Schlafly, Phyllis ja Neumayr, George. 2012. *No higher power: Obama's war on religious freedom*. Washington, DC: Regnery Publishing.
- Schlafly, Phyllis, Martin, Ed ja Decker, Brett M. 2016. *The conservative case for Trump*. Washington, DC: Regnery Publishing.
- Smerconish, Michael. 2017. *Getting out of the bubble*. <http://www.dailynews.com/opinion/20170106/getting-out-of-the-bubble-michael-smerconish>. Viitattu 6.1. 2017.
- Smid, Corwin E., Kevin R. den Dulk, Bryan T. Froehle, James M. Penning, Stephen V. Monsma, ja Douglas L. Koopman. 2010. *The disappearing God Gap? Religion in the 2008 presidential election*. New York: Oxford University Press.
- Smith, Gregory A. ja Martinez, Jessica. 2016. *How the faithful voted: a preliminary 2016 Analysis*. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/11/09/how-the-faithful-voted-a-preliminary-2016-analysis/>. Viitattu 9.11. 2016.
- Shellnut, Kate. 2017. *The story behind Trump's controversial prayer partner*. <http://www.christianitytoday.com/ct/2017/january-web-only/paula-white-donald-trump-prayer-partner-inauguration.html>. Viitattu 19.1. 2017.
- Shellnut, Kate ja Zylstra, Sarah Eekhoff. 2016. *Who's who of Trump's 'tremendous' faith advisers*. <http://www.christianitytoday.com/ct/2016/june-web-only/whos-who-of-trumps-tremendous-faith-advisors.html?start=2>. Viitattu 22.6. 2016.
- Trump, Donald J. 2015. *Crippled America: how to make America great again*. New York: Threshold Editions.
- Vance, J.D. 2017. *Life outside the liberal bubble*. <https://www.nytimes.com/interactive/projects/cp/opinion/election-night-2016/life-outside-the-liberal-bubble>. Viitattu 9.11. 2016.
- Weigel, David ja DelReal, Jose A. 2016. *Phyllis Schlafly endorses Trump in St. Louis*. https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2016/03/11/phyllis-schlafly-endorses-trump-in-st-louis/?utm_term=.5689e5766bfc. Viitattu 11.3. 2016.